

Els «terapeutes» com a «filòsofs» en el *De vita contemplativa* de Filó d'Alexandria

Antoni BOSCH-VECIANA

Grup de Recerca Filosofia i Cultura (URL)

Grup de Recerca Hermenèutica i Platonisme (UB)

RESUM: De Filó d'Alexandria ens ha arribat un llibre intítulat, en la seva versió llatina, *De vita contemplativa*. L'autor hi esbossa la manera de viure i de comprendre la vida d'una comunitat d'homes i de dones que, en el segle I dC, vivien retirats en un turó del llac de Maryut, molt a prop d'Alexandria, encara que suficientment allunyats de la fressa d'aquella ciutat hel·lènica. Aquesta comunitat d'ascetes que, en silenci i en vida de solitud, es dedicaven a la contemplació, s'anomenaven els «terapeutes». No en tenim cap altre coneixement que el que ens en dona Filó d'Alexandria en aquesta obra. I és precisament en aquest text filonià on llegim que els membres d'aquesta comunitat són descrits no només com a «filòsofs», sinó també com a «filòsofs veritables». Comprendre el sentit i l'abast de la vida *filosòfica* dels «terapeutes» de Maryut serà el motiu d'aquesta comunicació. Tanmateix el text de Filó d'Alexandria no fa una exposició filosòfica dels «terapeutes», sinó que tan sols ens els presenta històricament considerats. Per això, el nostre estudi abordarà el tema des d'aquestes limitacions que el text filonià imposa.

PARAULES CLAU: Filó d'Alexandria, terapeutes, filosofia jueva, neoplatonisme, filosofia antiga.

Filó d'Alexandria és un pensador i un escriptor judeohel·lènic des de molts punts de vista interessant. I ho és particularment perquè el seu pensament és elaborat enmig d'un espai culturalment ric i en un moment, a principi i a mitjan segle I dC, en què les preocupacions del pensament per les qüestions de tipus *filosòfic* (sovint indestriables de les de tipus *religiós*) ocupaven bona part de les reflexions dels diversos corrents de pensament que maldaven per trobar *models de vida* per a sobreposar-se a les dificultats d'aquell present en què a Roma governava Gai Calígula, de la dinastia julioclaudiana. Tot això s'esdevenia de manera ben palpable en la pròspera Alexandria i, més particularment, en els *nomes*¹ on vivien les comunitats jueves.

1. Els *nomes* (νομοί) eren els districtes o barris d'una ciutat; especialment es diu dels de les ciutats d'Egipte (vegeu FILÓ, *Contempl.* 21; i, anteriorment, HERÓDOT, *Hist.* 2, 166 i ESTRABÓ, *Geograph.* 541). Seguirem

L'època de la dinastia julioclaudiana no és una època en la qual sobreabundin els pensadors i els homes d'idees.² Tanmateix n'hi va haver tres a qui tothom reconeix el pes extraordinari que han tingut en la nostra cultura occidental. Parlem de Filó d'Alexandria (20 aC - 50 dC), de Sèneca (4 aC - 65 dC) i de Pau de Tars (3-67 dC). Amb tot, cal afanyar-se a dir que, dels tres, Filó d'Alexandria és qui menys desvetllà, en el seu present, l'atenció dels seus contemporanis, els quals ni tan sols es molestaren a recollir les seves dades biogràfiques, com ens recorda Josep Montserrat.³

És a través dels seus escrits, dels de Josep Flavi (c. 37-100 dC), encara que amb menor importància, i, sobretot, a través de la *Historia Ecclesiastica* d'Eusebi de Cesarea (c. 260-339 dC) que sabem que Filó d'Alexandria era fill d'una família jueva alexandrina aristocràtica i rica i que, com a tal, va rebre una educació jueva i hel·lenística prou completa,⁴ «essent un estudiós aplicat de la filosofia i, amb un zel accentuat, de la de Plató i de la de Pitàgores.»⁵ I també per aquestes fonts, sobretot a través dels seus escrits i dels de Josep Flavi, sabem que l'any 39/40 dC va anar a Roma, davant de l'emperador Calígula, com a *alabarca*, això és, com a cap de la delegació jueva d'Alexandria, per tal de pregar de treure les imatges de l'emperador de les sinagogues —el mateix Calígula es volia fer aixecar una estàtua en el Temple de Jerusalem!— i negociar l'estatus polític dels jueus en aquella ciutat esplendorosa d'Alexandria.⁶ Poca cosa més sabem de Filó d'Alexandria, a banda del fet que fou i és el representant més reconegut de l'escola filosòfica jueva d'Alexandria i que la seva interpretació de la Bíblia se servia de categories interpretatives hel·lenístiques. Segurament no va viure tant per veure o saber de la destrucció del Temple de Jerusalem (70 dC).

Notem, doncs, que fou precisament gràcies a alguns autors cristians de l'antiguitat (sobretot Eusebi de Cesarea, en el segle III) que Filó d'Alexandria pervisqué en la memòria d'Occident. I molts d'aquests autors n'estigueren influenciats. Així, podríem referir els noms de Basilides (segle II dC), Valentí (segle II dC), Climent d'Alexandria (150-215 dC), Orígenes (185-253 dC) i un llarg etcètera.

L'obra de Filó d'Alexandria és una obra extensa. En l'actualitat conservem trenta-sis tractats sencers i moltes parts i alguns fragments de tractats no conservats. Tot aquest corpus fou escrit en grec, encara que els seus títols s'acostumen a citar en llatí. El *Corpus filonianum* aplega obres que els estudiosos reuneixen en dos grans grups: a) els *comentaris* al Pentateuc, i b) les obres *filosòfiques*, en sentit ampli. Alguns autors

les abreviacions de les obres de Filó acceptades correntment per la crítica, recollides, entre d'altres, en l'edició de Frederic Raurell. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria. «De Vita Contemplativa»*, Barcelona, PPU, 2006, p. 89-91 (introducció, text revisat, traducció i notes de Frederic Raurell). Les abreviacions referides als altres autors també seran les acostumades pels estudiosos.

2. Vegeu Josep MONTSERRAT I TORRENTS, «Filó d'Alexandria, de la saviesa a la contemplació», *Enrahonar. Quaderns de Filosofia* (Bellaterra), núm. 7/8 (1984), p. 103.

3. Josep MONTSERRAT I TORRENTS, «Filó d'Alexandria...», p. 103.

4. De cara a la seva formació grega, podeu consultar Alan MENDELSON, *Secular Education in Philo of Alexandria*, Cincinnati, Hebrew Union College Press, 1982.

5. EUSEBI, *Hist.* II.4.3.

6. Vegeu FILÓ, *Legat.* 1 i 182; FLAVI JOSEP, *Ant.*, 18.259.

subdivideixen aquests grups d'obres. Pel que fa al segon grup, els experts en destrien unes de més *teòriques* que d'altres, d'un to més marcadament *històric* i *apologètic*. L'obra que ens ocupa ací, *Contempl.*, que en grec s'intitula Φίλωνός περί βίου θεωρητικού ἢ ἱκετών (això és, *De la vida contemplativa o dels orants*),⁷ és situada per la major part dels estudiosos com a *obra filosòfica de to històric* i *apologètic*.⁸

* * *

A *Contempl.*, Filó, amb un marcat to apologètic respecte del judaisme hel·lenístic,⁹ ens exposa la vida d'una comunitat jueva d'homes i dones¹⁰ que, des de finals del segle I aC fins a la primera meitat del segle I dC, visqueren en una mena de societat monàstica, molt a prop de la ciutat d'Alexandria, en un turó situat al nord del llac Maryut, que banyava el sud de la ciutat. Era un indret envoltat de cases de pagès i de llogarets.¹¹ I allí, formant una comunitat segurament reduïda, allunyats dels tràfecs i de la fressa de la ciutat, s'hi estaven els homes i dones del grup de Maryut, dedicats plenament a la contemplació.¹² Aquells homes i aquelles dones eren anomenats «terapeutes» (θεραπευταὶ γὰρ καὶ θεραπευτρίδες ἐτύμως καλοῦνται, a *Contempl.* 2).¹³

7. El títol grec és diferent del títol llatí (*De vita contemplativa*). El títol grec l'ha conservat Eusebi de Cesarea (EUSEBI, *Hist. Eccl.* II. 17. 3). Vegeu l'edició catalana recent de Frederic Raurell amb la versió grega incorporada, de la qual ens servirem. Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 89-91.

8. Vegeu, per exemple, FILÓ D'ALEXANDRIA, *Los terapeutas. De vita contemplativa*, text grec amb introducció, traducció i notes de Senén Vidal, Salamanca, Sigueme, 2005, p. 9-10. Citarem per Senén VIDAL, *Los terapeutas*.

9. Joan E. Taylor sosté que no es pot menystenir la rellevància que té a *Contempl.* l'element retòric en la informació que Filó ens dona d'aquesta comunitat (Joan E. TAYLOR, *Jewish Women Philosophers of First-Century Alexandria. Philo's 'Therapeutae' Reconsidered*, Nova York, Oxford University Press 2003, p. 54).

10. La importància de les dones de Maryut com a filòsofes l'ha posada en relleu d'una manera excel·lent l'estudi brillant de Joan E. Taylor (Joan E. TAYLOR, *Jewish Women...*, especialment tota la segona part de l'obra, p. 173-347).

11. *Contempl.* 21-23. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 8.

12. Davant del caràcter apologètic i idealitzador dels i de les terapeutes, François Daumas, que elaborà la introducció i confeccionà les notes de l'edició francesa de *Contempl.* per a Les Éditions du Cerf, es pregunta, amb raó: «Qui sont donc ces Thérapeutes? La peinture de Philon est si idéale qu'au premier abord, ils ressemblent autant aux habitants de quelque Atlantide qu'à des philosophes de chair et d'os habitant au bord du lac Mariout. De quoi vivent-ils? Ils ont donné leurs biens à leurs proches. Mais Philon oublie de nous dire qui les entretenait. Si pauvrement vêtus qu'ils fussent, si sobrement qu'ils vécutent, il leur fallait un minimum que leur travail ne pouvait leur assurer, si vraiment ils n'en faisaient aucun, se contentant de la contemplation» (*Philon d'Alexandrie. De vita contemplativa*, introducció i notes de F. Daumas. [Citarem: François DAUMAS, *Philon d'Alexandrie*] Traducció de P. Miquel, París, Du Cerf, 1963, p. 12-13).

13. El títol grec de *Contempl.*, segons ens ha transmès Eusebi de Cesarea i manuscrits posteriors, porta, com ja hem fet notar, el terme «orants» (ἱκετών) i no pas el de «terapeutes». En el context de l'obra, el terme «orants» (ἱκετών) del títol es refereix clarament als «terapeutes» i a les «terapeutes», és a dir, als savis jueus i a les sàvies jueves que es dedicaven enterament a la vida de contemplació. Vegeu Senén VIDAL, *Los terapeutas*, p. 11.

Ningú a l'antiguitat havia parlat mai ni dels terapeutes. És només Filó d'Alexandria qui ens en dóna notícia, i únicament a *Contempl.* La majoria d'estudiosos sostenen que segurament Filó en tenia coneixement directe, sigui perquè «la comunitat de Maryut»¹⁴ era situada prop d'Alexandria i els feia propers, sigui perquè ell mateix hagués sojornat alguna vegada en aquella comunitat, ja que ell mateix ens ha deixat escrit que sempre que podia «es retirava al desert a la recerca de solitud, silenci i contemplació.»¹⁵

Filó d'Alexandria, precisament aquí, a *Contempl.*, qualifica sovint els i les «terapeutes», en general, com a veritables «filòsofs» (τῶν φιλοσόφων, *Contempl.* 2 i pàs-sim) i, sobretot, qualifica d'aquesta manera els qui pertanyien al grup de Maryut, que, d'entre els i les terapeutes i de tot Egipte, eren «els millors» (οἱ ἄριστοι, a *Contempl.* 22).

Elucidar, en la mesura del possible, el sentit que Filó d'Alexandria dóna ací, a *Contempl.*, a *filòsofs* i a *filosofia* és el propòsit d'aquesta comunicació.

Permeteu-me abans que res, en aquest punt, una referència extensa al professor Pierre Hadot, eminent estudiós de la filosofia antiga, que ens permetrà comprendre millor la filosofia dels terapeutes. Com ha escrit, doncs, Pierre Hadot, «on réfléchit assez rarement sur ce qu'est en elle-même la philosophie.»¹⁶ I afegeix: «il est effectivement extrêmement difficile de la définir.»¹⁷ A partir dels nombrosos estudis que el professor Pierre Hadot ha fet de molts autors de l'antiguitat, ha arribat a fer-se una idea del que ell anomena «le phénomène historique et spirituel que représente la philosophie antique»,¹⁸ en el qual cal comprendre-hi, segons veurem, els i les terapeutes en general i els del grup de Maryut en particular. Per a ell, hi ha una diferència profunda entre la representació que els antics es feien de la *filosofia* i la que ens en fem nosaltres. Avui una filosofia és més aviat una construcció sistemàtica i abstracta que vol explicar d'alguna manera l'univers o, almenys, és, en el moment contemporani, l'elaboració d'un discurs nou sobre el llenguatge.¹⁹ Això no és de cap manera el que és la filosofia per a un antic, segons sosté Pierre Hadot. L'activitat teòrica dels antics cal situar-la en una perspectiva diferent. Almenys, després de Sòcrates, l'opció per un

14. Una de les més grans especialistes en Filó i, sobretot, en el tractat *Contempl.*, la professora Joan E. Taylor, prefereix referir-se al grup històric que Filó descriu a *Contempl.* no amb la designació de «terapeutes», sinó com «la comunitat de Maryut» o «el grup de Maryut» (Joan E. TAYLOR, *Jewish Women...*, p. 73).

15. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 10. Vegeu FILÓ, *Abr.* 85; *Spec.* III 1-3; i *Leg.* II 85. També pot consultar-se François DAUMAS, *Philon d'Alexandrie*, p. 32-34, i Senén VIDAL, *Los terapeutas*, p. 28-30. El *De vita contemplativa* fou una obra que prengué una certa volada precisament gràcies al fet que fos Eusebi de Cesarea qui, dos segles més tard, en la seva *Historia Ecclesiastica* (2. 17), n'esmentés els *terapeutes* com els precursors del monaquisme cristià. Tanmateix avui ningú segueix aquesta hipòtesi del caràcter cristià del monaquisme dels *terapeutes*. Tots els estudiosos de la literatura de l'època i de l'arqueologia del lloc han abandonat aquella hipòtesi d'explícita continuïtat entre terapeutes i monaquisme cristià.

16. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que la philosophie antique?*, Paris, Gallimard, 1995, p. 15.

17. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que...*, p. 15.

18. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que...*, p. 16.

19. Vegeu Pierre HADOT, *Qu'est-ce que...*, p. 17.

mode de vida no es dóna pas al final del procés de l'activitat filosòfica, sinó al començament. Així, doncs, segons Pierre Hadot, «le discours philosophique prend donc son origine dans un choix de vie et une option existentielle et non l'inverse.»²⁰ I, tot seguit, afegeix: «En second lieu, cette décision et ce choix ne se font jamais dans la solitude: il n'y a jamais ni philosophie ni philosophes en dehors d'un group, d'une communauté, en un mot d'une "école" philosophique et, précisément, une école philosophique correspond alors avant tout au choix d'une certaine manière de vivre, à un certain choix de vie, à une certaine option existentielle, qui exige de l'individu un changement total de vie, une conversion de tout l'être, finalement à un certain désir d'être et de vivre d'une certaine manière. Cette option existentielle implique à son tour une certaine vision du monde, et ce sera la tâche du discours philosophique de révéler et de justifier rationnellement aussi bien cette option existentielle que cette représentation du monde.»²¹ Ens avancem a dir que no coneixem cap estudi del professor Pierre Hadot sobre *Contempl.*, en particular, ni sobre Filó d'Alexandria, en general.²² En aquesta comunicació, veurem com allò que *Contempl.* entén per *filòsof* i per *filosofia* té a veure amb força exactitud amb allò que defensa Pierre Hadot, que és la *filosofia* antiga. Repetim-ho, l'espai i el temps de Filó d'Alexandria són un espai i un temps de canvi i d'interculturalitat, i això fa més interessant encara l'elucidació del que Filó comprenia que era la *filosofia*. Així, doncs, *Contempl.*, que considera els i les terapeutes com a *filòsofs* veritables, esdevé per això mateix un text del màxim interès per a la filosofia, sobretot per pertànyer al moment cultural a què pertany.

* * *

Si llegim *Contempl.* amb atenció, ens adonarem d'un fet aparentment paradoxal: que tot i que Filó hi parla dels i de les *terapeutes* com a «filòsofs» —i sembla clar, pel text, que ells i elles s'anomenaven així a si mateixos—, no hi trobem enlloc res que ens remeti a una exposició més o menys ordenada de la seva *filosofia*. Filó, en l'únic llibre que ens parla dels veritables filòsofs i de les veritables filòsofes, no ens fa cap exposició dels continguts de la filosofia d'aquests contemplatius. Podríem dir, seguint Frederic Raurell, que *Contempl.* «descriu la vida contemplativa, no tant en sentit fi-

20. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que...*, p. 18.

21. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que...*, p. 18. Vegeu Pierre HADOT, *La philosophie comme manière de vivre. Entretiens avec Jeannie et Arnold I. Davidson*, París, Albin Michel, 2001.

22. Tanmateix és interessant fer notar que Pierre Hadot comença el seu article intitulat «La philosophie comme manière de vivre» amb un text de Filó d'Alexandria (*De specialibus legibus* II 44) on es veu ben clar que la filosofia es comprèn com una manera de viure, «ce qui ne veut pas dire seulement qu'elle est une certaine conduite moral —car on voit bien dans ce texte le rôle joué par la contemplation de la nature—, mais qu'elle est une manière d'exister dans le monde, qui doit être pratiquée à chaque instant, qui doit transformer toute la vie» (vegeu l'article original sencer a: *Annuaire du Collège de France*, 1984-1985, p. 477-487, actualment recollit a: *Exercices spirituels et philosophie antique*, París, Albin Michel, 2002, p. 289-304. El fragment que hem copiat és a Pierre HADOT, *Exercices spirituels...*, p. 290).

losòfic com històric.»²³ Malgrat tot, la perplexitat no desapareix. De cara, doncs, a treure l'entrellat del que sigui la *filosofia* a *Contempl.*, ens caldrà, en primer lloc, resseguir tot allò que el text de *Contempl.* ens digui en aquells indrets on s'esmentin els termes *filosofia*, *filòsofs* (en sentit genèric, masculí i femení), *filosofar*, etcètera, tant en relació amb la *filosofia* dels «contemplatius» (o terapeutes), en general, com dels «contemplatius de Maryut», en particular. Només després podrem tenir una visió de conjunt, ni que sigui de manera sumària, del sentit que la *filosofia* tenia en els i les terapeutes que ens descriu Filó d'Alexandria a *Contempl.*

De cara a tractar la distinció entre els i les terapeutes, en general, i els i les terapeutes de la comunitat de Maryut, en particular, que es troba a la mateixa *Contempl.*, ens convé deturar-nos un moment en l'*estructura del tractat* filonià que ens possibilitarà afinar en el sentit dels termes *filòsof*, *filosofia* i *filosofar* a *Contempl.*

Els estudiosos, que han subdividit el tractat en noranta paràgrafs, diferencien quatre parts a *Contempl.*, a banda de considerar-hi un *proemi* en què s'introdueix l'obra i la seva finalitat (*Contempl.* 1), i una *conclusió*, que clou l'obra (*Contempl.* 90). Les parts s'estructuren així: en una primera part (*Contempl.* 2-21), se'ns ofereix una visió general dels i de les terapeutes; en una segona part (*Contempl.* 22-39), se'ns parla del grup de savis jueus i jueves de la comunitat de Maryut; en una tercera part (*Contempl.* 40-63), se'ns presenten els banquets dels pagans hel·lènics (per tal de comparar-los, després, per contraposició, amb els banquets dels i de les terapeutes), i, finalment, a la quarta i darrera part (*Contempl.* 64-89), se'ns descriuen amb tot detall els banquets dels i de les terapeutes del grup de Maryut.²⁴

En el *proemi* (*Contempl.* 1), Filó estableix una diferència, prou coneguda en el món grec, entre la *vida activa* (ó *πρακτικός βίος*) i la *vida contemplativa* (*θεωρία*; vegeu ó *θεωρητικός βίος*, a *Contempl.* 58). Sabem de la dependència de Filó respecte de Plató també en aquesta manera de posar en relleu la *θεωρία*.²⁵ Ací fa al cas, també, fer memòria d'un dels textos grecs més extraordinaris sobre la vida contemplativa, un text precisament d'un deixeble de Plató, Aristòtil, que trobem a l'*Ètica a Nicòmac*, que, de ben segur, era conegut dels autors hel·lènics. En referim al cèlebre text de l'*Ètica a Nicòmac* (x, 7; 1177 a12-17) que donem ací:

Si la felicitat (εὐδαιμονία) és una activitat feta d'acord amb la virtut (κατὰ ἀρετήν ἐνέργεια), és enraonat de suposar que aquesta activitat s'acorda amb la virtut més excel·lent que és, alhora, el millor que posseïm. Això millor pot ésser l'intel·lecte (νοῦ) o qualsevol altra cosa que, per la seva natura (κατὰ φύσιν), sigui capaç de governar, de dirigir i de comprendre allò que és bell i diví (περὶ καλῶν καὶ θείων). Doncs bé, tant si això millor és quelcom de diví (θεῖον) com si és el més

23. Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 7.

24. Vegeu, a tall d'exemple, Senén VIDAL, *Los terapeutas*, p. 13-17.

25. L'ús platònic de *θεωρία* i de *θεωρεῖν* és particularment intens a la *República* i a les *Lleis*, dues obres en les quals es repensa la *comunitat política*, tot i que cal dir que són mots que trobem en moltes de les obres del *Corpus platonium*.

diví del que hi ha en nosaltres (τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θεϊότατον), el fet és que aquesta activitat (ἢ τοῦτου ἐνέργεια), feta d'acord amb la virtut que li és pròpia, constitueix la felicitat perfecta (ἢ τελεία εὐδαιμονία). I, tal com hem dit, aquesta activitat és contemplativa (θεωρητική).

I una mica més endavant, en el mateix llibre, llegim (*Ètic. Nic.* x, 7; 1177b27-1178a3):

És clar que una vida d'aquesta mena [la vida contemplativa] podria ser massa elevada per a la condició humana (κατὰ ἄνθρωπον). Car ningú no viurà així, comptant només amb la seva humanitat (ἀνθρωπος); caldrà que compti amb allò de diví que hi ha en ell (ἢ θεῖον τι ἐν αὐτῷ). I, en la mesura que això diví sigui superior al que ell té de compost, en la mateixa mesura la seva activitat serà superior a la que resulta de l'altra mena de virtuts. Per tant, si l'intel·lecte és diví en relació amb l'home (εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον), la vida que està d'acord amb l'intel·lecte també és divina (ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος) en relació amb la vida humana (πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον). No hem de fer cas, doncs, dels qui aconsellen a l'home de tenir pensaments humans (ἀνθρώπινα φρονεῖν), perquè és un home (ἄνθρωπον ὄντα); o pensaments mortals (θνητά), perquè és mortal (τὸν θνητόν). Al contrari, tant com puguem, hem d'immortalitzar-nos (ἀθανατίζειν) i hem d'intentar-ho tot per viure (πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν) d'acord amb el millor que hi ha en nosaltres (κατὰ τὸ κρᾶτιστον τῶν ἐν αὐτῷ). Car això, malgrat que en grandària sigui petit, en puixança i dignitat ho ultrapassa tot de molt (πολὺ μᾶλλον πάντων ὑπερέχει). Fins podríem pensar que cadascú s'identifica amb el que en ell hi ha de millor, per tal com és el que predomina i hi sobresurt. Seria certament absurd (ἄτοπον) que hom escollís, no la vida que no li és pròpia (μὴ τὸν αὐτοῦ βίον), sinó la vida de quelcom que li fos aliè (ἀλλὰ τινοῦ ἄλλου).

La *vida activa* era, segons ens diu Filó al paràgraf 1, la pròpia dels essenis. Els seus conciutadans jueus d'Alexandria prou els tenien encara ben presents com a model de vida de treball i de pregària, el qual es duia a terme en aquella comunitat de Qumran, al desert, prop de la mar Morta.²⁶ Filó en aquest *proemi* ens parlarà també —bo i accentuant en aquest punt que diu la veritat (περιεχόμενος τῇ ἀληθείας), sense fer falsa retòrica— dels qui segueixen una *vida contemplativa* com a homes i dones d'una vida *virtuosa* en grau extrem (τὸ μέγεθος τῆ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῆς), cosa que és d'una bella (καλόν) tal que, a parer de Filó, no pot ser silenciada, tot i que segurament alguns, a causa del seu estil de vida, voldrien silenciar. Vegem el paràgraf sencer (*Contempl.* 1):

Després d'haver tractat sobre els essenis, que s'han lliurat a la vida activa (τὸ πρακτικὸν βίον) amb zel i determinació, excel·lint-hi en tot o, per dir-ho amb mesura, en la majoria dels seus diferents aspectes, ara immediatament, i d'acord amb

26. La regla d'aquesta comunitat qumrànica —escrita al segle II aC— la trobem traduïda al català i ben introduïda i anotada a Frederic RAURELL (cur.), *Regla de la Comunitat de Qumran*, Barcelona, Institut Cambó, 2004 (introducció, text revisat, traducció i notes de Frederic Raurell).

L'ordre de la meua exposició, vull dispensar als adeptes de la vida contemplativa (περὶ τῶν θεωρίαν ἀσπασαμένων ἀκολουθῆα) la part que els pertoca. Fent-ho així no vull embellir la realitat com solen fer poetes i prosistes quan es troben mancats de bons temes; em cenyiré simplement a la pura veritat (περιεχόμενος τῆς ἀληθείας), que pot descoratjar, ho sé prou, fins i tot l'escriptor més dotat. Amb tot, s'ha de continuar la lluita i el combat fins al final: la grandesa de la virtut demostrada per aquests homes (τὸ μέγεθος τῆς τῶν ἀνδρῶν ἀρετῆς) no ha de permetre que callin aquells que volen que res de bell (καλόν) no sigui passat sota silenci.

A continuació, a *Contempl. 2* se'ns exposa, a manera de síntesi, qui són els qui es dediquen a la vida contemplativa. I la primera paraula que fa servir per a dir-los no és pas la paraula «terapeutes», de la qual se servirà tot seguit, sinó el mot «filòsofs» (τῶν φιλοσόφων, a *Contempl. 2*), que està emprat en una expressió referida a una *decisió* per un *estil de vida* dedicat a la contemplació (ἡ δὲ προαίρεσις τῶν φιλοσόφων: «l'opció d'aquests filòsofs») ²⁷ i de la qual ens n'exposarà el sentit tot seguit. Els *filòsofs* són, abans que res, doncs, els homes i les dones que han fet una *opció* per una *manera de viure* dedicada a la socràtica *cura de l'ànima* i a una *teràpia profunda* de l'ànima que abraça la totalitat de l'ésser humà per tal de guarir-lo radicalment dels seus mals (més profunds, els de l'ànima). A causa d'aquesta dedicació a la *teràpia* de l'ànima, se'ls anomena, i s'anomenen a si mateixos, «terapeutes». *Contempl. 2* és ben clar:

L'opció d'aquests *filòsofs* (ἡ δὲ προαίρεσις τῶν φιλοσόφων) es palesa immediatament en el nom que porten: *terapeutes* és el seu autèntic nom (θεραπευταὶ γὰρ καὶ θεραπευτοὶδες ἐτύμως καλοῦνται), en primer lloc perquè la terapèutica (ιατρικήν) que professen és millor que l'existent a les nostres ciutats. De fet, aquesta segona només té cura dels cossos (σώματα θεραπεύει μόνον), mentre que la primera també en té de les ànimes (ψυχὰ νόσοις), atrapades per greus i pràcticament inguaribles malalties, infligides per plaers i concupiscències (ἡδοναὶ καὶ ἐπιθυμῖαι), per pors i cobdícies (λύπαι καὶ φόβοι), per la follia i la injustícia i per un nombre infinit de disturbis mentals i vicis (πλεονεξία τε καὶ ἀφροσύνη καὶ ἀδικία καὶ τὸ τῶν ἄλλων παθῶν καὶ κακιῶν ἀνήνυτον πλῆθος).

La gravetat de la situació d'emmalaltiment personal és evident per la força dels mals que aquest breu catàleg ens refereix. La *decisió* per una vida de concentració en l'esperit, de concentració en el que és essencial, portarà el guariment de l'interior (ànima) i de l'exterior (cos) dels qui han fet aquesta opció. El lligam, doncs, entre *filosofia* i *manera de viure* és determinant en la comprensió filoniana de la filosofia. Tal com s'esdevé a tot el món de l'antiguitat clàssica —tal com ens ha mostrat el profes-

27. Vegeu també el mateix sentit de *προαίρεσις* a *Contempl. 17* (l'opció per una *manera de viure* d'acord amb la justícia), 32 (les dones del grup de Maryut fan la mateixa *opció de vida* que els homes d'aquella comunitat i participen en la reunió comunitària setmanal conjunta) i 67 (es comprèn com a «ancians» no els de més edat, sinó els qui, de la comunitat de Maryut, han *optat per aquella manera de viure* des de fa més anys).

sor Pierre Hadot—,²⁸ la filosofia es comprèn com una manera de viure concentrada en l'esperit, en una vida virtuosa que aconsegueixi el ple desplegament de la humanitat dels homes i de les dones de cada present.

El terme *terapeutes* té, també, un altre sentit en grec (que Filó, amant de les etimologies, posa en relleu): el de *servir* algú o alguna cosa (τὸ ὄν, és a dir, l'ésser, en neutre) i, doncs, *retre culte* a algú o alguna cosa (τὸ ὄν). Així, doncs, el terme *terapeutes* no sols té una connotació *guaridora*, sinó també una significació *cúltica* que no pot separar-se de la primera significació terapèutica: *retre culte* a l'ésser significa disposar-se exteriorment i interiorment al bé, és a dir, guarir-se radicalment per a viure en unitat amb l'u. El fragment anterior va seguit immediatament d'aquest (final de *Contempl. 2*):

[...2] I si ells s'anomenen així [terapeutes] és perquè han estat ensenyats (ἐπαιδεύθησαν) per la natura i les santes lleis (ἐκ φύσεως καὶ τῶν ἱερῶν νόμων), a fi de *retre culte* a l'Ésser (θεραπεύειν τὸ ὄν), que és millor que el bé (ἀγαθοῦ κρείττον ἔστι), més pur que l'U (ένος εἰλικρινέστερον) i més primordial que la mònada (μονάδος²⁹ ἀρχεγονώτερον).

Aquí, en aquest fragment, hi podem llegir el nucli de la vida filosòfica, segons Filó d'Alexandria. Els *terapeutes* tenien la contemplació de l'ésser com a finalitat de la seva vida. Ells vivien concentrats en la lectura silenciosa i complementària de la natura i de la Torà (ἐκ φύσεως καὶ τῶν ἱερῶν νόμων). Rebien el mestratge (vegeu ἐπαιδεύθησαν), doncs, de la natura i la Torà que els conduïen a la contemplació plena de l'ésser, l'acte de culte suprem (θεραπεύειν τὸ ὄν) i, per això mateix, el cim de la vida filosòfica. Segons Raurell, «per a Filó la filosofia és esforçar-se per atènyer una visió clara de la realitat divina.»³⁰ La vida contemplativa dels *terapeutes* era, doncs, una vida al mateix temps activa i passiva, tant en l'aprenentatge com en la contemplació. Aquesta finalitat de la vida contemplativa, Filó la vol deixar clara de bon començament i, per això, la situa gairebé a l'inici de *Contempl.*

No deixa de causar una certa perplexitat que aquest fragment decidís per a la comprensió de la vida contemplativa resulti de difícil interpretació precisament en el nucli central, en el «*retre culte* a l'ésser» (θεραπεύειν τὸ ὄν). Efectivament, resulta difícil interpretar el sentit d'aquest τὸ ὄν (l'ésser), en neutre. Sabem, a través de tot el *Corpus philonianum*, que Filó creia en un sol Déu, l'únic Déu veritable, que fou revelat a Moisès i als profetes, segons ens diu arreu dels seus textos. Déu, segons Filó, és

28. Resulta del tot innecessari referir ací tota l'extensa obra del professor Pierre Hadot. Tan sols volem fer esment no pas d'un estudi dels seus, sinó d'una entrevista extensa que li feren Jeannie Carlier i Arnold I. Davidson i que fou editada com a llibre: Pierre HADOT, *La philosophie...*

29. Raurell assenyalava que *μόνας* és un terme propi de la filosofia de Filó (Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 99, nota 7). Amb aquest terme, Filó es devia referir a la imatge de Déu contemplada des de la seva *unicitat*.

30. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 41, nota 99.

un ésser personal que actua en la història dels homes, no un ésser impersonal, raó de tot. Tanmateix a *Contempl.* es parla de l'ésser (τὸ ὄν), d'un ésser *transcendent* de qui no podem dir cap altra cosa sinó tan sols que *és*. No podem dir *allò que és*, sinó senzillament que *és*. A *Contempl.*, hi fa una aproximació, per comparació, difícil d'explicar, però que en tot cas parla d'una *transcendència suprema* de l'ésser: l'ésser *és* millor que el bé, més pur que l'u i més primordial que la mònada. El bé, l'u i la mònada són aproximacions que ens remetent més enllà d'elles mateixes, però posant-se elles mateixes com a límit del llenguatge sobre l'ésser. Les paraules no poden dir *de* l'ésser, només poden apuntar en la direcció de l'ésser; l'ésser *és* quelcom per a ser contemplat, no per a ser dit amb paraules. La contemplació és un llenguatge fet únicament de silenci; d'un silenci que en la sensibilitat (fins i tot, també, en la sensualitat) extrema troba el seu sentit. En els sentits es percep el sentit des d'una disposició exercitada de silenci en el silenci, amb cos i ànima.

La lectura del llibre de l'Èxode (3,14) ha portat Filó a aquesta concepció de Déu: en la revelació del nom de Déu a Moisés, al Sinaí, el text diu: «Jo sóc (seré) el que sóc (seré)», és a dir, el qui jo sóc ho veureu en la meua acció davant del poble d'Israel en el pas provident de la mar Roja. En la revelació del nom de Déu en l'Èxode es revela el ser de Déu. En la versió dels LXX del text de l'Èxode (3,14) llegim: Ἐγώ εἰμι ὁ ὄν. És a dir, ὁ ὄν, en masculí. En el text de Filó que ens ocupa és τὸ ὄν, en neutre. Segons alguns estudiosos, Filó escriu en les seves obres indistintament ὁ ὄν o τὸ ὄν per a referir-se a Déu.³¹ De tota manera, nosaltres pensem que aquí, en aquest text, en tractar-se explícitament de la vida contemplativa, Filó parla de Déu com d'allò que és més enllà de l'u, que és el fonament de tota unitat, d'aquella unitat de la qual fa experiència el contemplatiu. El fonament d'aquesta unitat és la unitat mateixa, l'u (τὸ ὄν, en neutre) perquè es contempla Déu en la seva quietud reposada i no pas en la seva dimensió històrica. L'ésser, contemplat des de la seva bondat, unitat i unicitat, és, així, contemplat com a transcendent. La distància entre l'ésser i el contemplador és, alhora, inabastable i abastable. Des de la condició humana no *curada* és inabastable, des de la condició humana de contemplació és abastable, momentàniament o parcialment, amb graus diversos, en una unitat mística indicible.³²

31. Vegeu Emerich CORETH, *Dios en la historia del pensamiento filosófico*, Salamanca, Sígueme, 2006, p. 67. Déu és definit per Filó, en altres indrets, com «el realment existent», en aquests termes: τὴν τοῦ ὄντος ὄντως θεοπραξίαν, a *Spec.* IV 192 i ὑπὸ τοῦ ὄντος ὄντως, a *Her.* 70.

32. Plotí (c. 203/204-270), que estudià a Alexandria, fa notar el caràcter inefable i indicible de l'u, i, amb més força encara, un neoplatònic posterior, Damascè (c. 458-538), que també estudià a Alexandria. Com ha escrit el mateix Pierre Hadot sobre Damascè: «On sait l'importance jouée dans ce mysticisme [le mysticisme néoplatonicien] par la théologie négative: Dieu est antérieur à tous les noms; pour l'atteindre, il faut renoncer au discours; on ne peut que le toucher obscurément au sein de l'expérience mystique. Le théoricien le plus radical de cette théologie négative, ce n'est pas Plotin —qui se permet bien des affirmations au sujet de l'ineffable— mais c'est Damascius. Pour Damascius, l'Un, auquel Plotin s'arrête, est encore quelque chose que nous pouvons saisir grâce à l'unité qui est en nous. Mis au-déla de l'Un, il y a le principe absolu premier de l'Un et le Tout. Ce principe est absolument ineffable et inconcevable» (vegeu Pierre HADOT, *Wittgenstein et les limites du langage*, París, Vrin, 2006, p. 23).

Filó d'Alexandria, després d'haver-nos referit el nucli de la vida filosòfica dels terapeutes explicant-nos el *sentit* del seu nom, passa tot seguit a posar en relleu aquelles característiques determinants de la *manera de viure* dels qui han triat una vida dedicada a la contemplació, és a dir, a la filosofia.

Com ja hem assenyalat, alguns estudiosos sostenen que la primera part de *Contempl.* (2-21) està dedicada a parlar en general del moviment dels i de les terapeutes. Precisament en aquesta primera part, a més del que acabem de dir de *Contempl.* 2 sobre l'*opció de vida* dels terapeutes, hi ha encara dos indrets on es fa referència a la vida filosòfica dels terapeutes. Ens referim als paràgrafs 14 i 16 de *Contempl.*, dos paràgrafs que formen part del mateix context en el qual es parla del *deseiximent dels béns* per part del moviment dels terapeutes, en general. A *Contempl.* 14 s'estableix una comparació entre els filòsofs grecs Anaxàgores i Demòcrit, d'una banda, i els terapeutes jueus, de l'altra.

Filó considera admirables els grecs Anaxàgores i Demòcrit que, «abastats per la passió de la filosofia» (ὄτι φιλοσοφίας ἰμέρω πληχθέντες), abandonaren els seus béns fins a permetre que els seus camps esdevinguessin terres incultes, mostrant-se «superiors a les seves riqueses» (χρημάτων κρείττονας, a *Contempl.* 14). Tanmateix els terapeutes són «superiors» (βελτίοντες, a *Contempl.* 14) a aquells filòsofs grecs, perquè «en lloc de deixar les propietats com a pasturatge de les bèsties, les han destinades a remeiar la indigència dels homes, dels seus parents o dels seus amics, fent-los passar de la penúria al benestar», i en això hi ha una raó de fons referida a la manera de comprendre la vida present, tal com Filó ha referit a *Contempl.* 13:

A més, el desig d'immortalitat i de vida benaurada (διὰ τὸν τῆς ἀθανάτου καὶ μακαρίας ζωῆς ἴμερον) els fa creure que ja han acabat la vida mortal i així deixen els béns als fills i filles i als parents; voluntàriament els fan hereus per endavant. Els qui no tenen família ho deixen tot a companys i amics. Calia que aquells que d'entrada han captat la riquesa de la visió espiritual (τοὺς τὸν βλέποντα πλοῦτον) abandonessin la riquesa cega (τὸν τυφλὸν) a aquells la intel·ligència (τὰς διανοίας) dels quals encara és cega.

Filó considera que el capteniment dels filòsofs grecs pot ser qualificat d'«imprudència» (ἀπερίσκεπτον, a *Contempl.* 14) i, fins i tot, de «follia» (μανιώδε, a *Contempl.* 14), com s'esdevé amb els exèrcits hostils que devasten el territori de l'enemic fins a fer-lo rendir...; «això és el que féu Demòcrit amb els seus consanguinis, deixant-los en la incomoditat i la pobresa» (τοῦτο οἱ περὶ Δημόκριτον τοῖς ἀφ αἵματος εἰργάσαντο χειροποίητον ἔνδειαν καὶ πενίαν αὐτοῖς κατασκεύασαντες, a *Contempl.* 15) per manca de previsió sobre allò que podia ser útil als altres i no pas expressament. I, a continuació, a *Contempl.* 16, subratlla la superioritat dels terapeutes precisament a causa de la seva generositat, no a causa d'haver abraçat la vida contemplativa, la vida filosòfica, perquè en això són com els filòsofs grecs; els uns i els altres, els filòsofs grecs i els terapeutes, comparteixen el fet de ser «millors i més admirables» que la resta dels mortals. Vegem el text sencer:

Com en són de millors i més admirables (πόσῳ δὴ κρείττους οὔτοι καὶ θαυμασιώτεροι) aquests la passió dels quals per la filosofia no és inferior (οὐκ ἔλαττοσι ταῖς πρὸς φιλοσοφίαν ὀρμαῖς), però que prefereixen la generositat a la negligència (μεγαλόνειον δὲ ὀλιγωρίας προτιμήσαντες) i fan donació dels seus béns en lloc de deixar-los malmetre per tal que altres, com també ells mateixos, en treguin profit: l'abundància per als altres (τοὺς μὲν ἐν ἀφθόνοις περιοισίαις), el de la filosofia per a ells mateixos (ἑαυτοὺς δὲ ἐν τῷ φιλοσοφεῖν). Perquè la gestió de les riqueses i dels béns absorbeix el temps. Estalviar el temps és una bona cosa (χρόνου δὲ φείδεσθαι καλόν), perquè segons el metge Hipòcrates: «La vida és curta, però l'art és llarg» (ὁ μὲν βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακροή).

La resta del que diu *Contempl.* de Filó es troba en les altres parts de l'obra, les quals es refereixen explícitament a la comunitat de Maryut que, segons Filó mateix remarca gairebé a l'inici de la segona part (*Contempl.* 22), són «els millors de cada grup» (οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι), és a dir, els millors d'entre tots els terapeutes, que, de fet, es trobaven «en diferents indrets del món» (πολλαχού τῆς οἰκουμένης, a *Contempl.* 21), és a dir, a parer de molts, en indrets de diàspora, sobretot a Egipte i especialment en els *nomes* d'Alexandria mateix.³³ Els terapeutes, aquest gènere d'homes (τὸ γένος, a *Contempl.* 21) que, com els filòsofs de Grècia i del món bàrbar (τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον, a *Contempl.* 21), participaven també del bé perfecte (ἀγαθοῦ τελείου μετασχεῖν, a *Contempl.* 21) de la vida contemplativa, residien —«els millors»!— prop d'Alexandria, «en un indret molt apropiat, situat damunt d'un pujol, sobre el llac Maryut» (*Contempl.* 22), on eren enviats com a colons per a establir-s'hi «com en la seva pàtria» (καθάπερ εἰς πατρίδα, *Contempl.* 22). La situació, tant pel que feia a la seguretat (ἀσφαλείας, a *Contempl.* 22) com a la temperatura suau (ἄερος εὐκρασίας, en *Contempl.* 22), era ideal per a una vida de silenci, d'estudi i de pregària (vegeu *Contempl.* 22-24). Un espai humanitzat és condició per a una vida humana i humanitzada i, per tant, també una vida de contemplació, impossible de portar a qualsevol indret.³⁴

A partir de *Contempl.* 25, Filó d'Alexandria penetra en la clausura del grup de Maryut i, per tant, se'ns donen referències —probablement de primera mà, tal com ja hem assenyalat— que tenen a veure directament amb la *manera de viure* d'aquell grup d'homes i de dones jueus que havien decidit de viure en comunitat una vida de contemplació en el seu més elevat grau perquè es tractava de l'experiència dels *millors*.

L'acceptació de la vida de comunitat per part dels i de les terapeutes de Maryut suposava, al mateix temps, l'acceptació d'una intensa vida personal d'aïllament en les cases individuals (o, senzillament, habitacions) dels i de les terapeutes dins del conjunt que formava la comunitat de Maryut. Filó ens explica com són les cases i la vida

33. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 127, nota 36, i Senén VIDAL, *Los terapeutas*, p. 60, nota 35.

34. Tots els pensadors que han pensat la vida humana a fons han tingut ben presents les condicions de la vida a la ciutat (vegeu PLATÓ, *Lleis* IV; ARISTÒTIL, *Política* VII, 4; i CÍCERO, *De Republica*, I, 21).

de recolliment que hi fan (*Contempl.* 24-30). Parem atenció al que Filó ens diu en aquests paràgrafs, perquè s'explicita la sobrietat de la *vida filòsòfica* dels terapeutes i les terapeutes i la seva dedicació a Déu a través de l'estudi i la pietat, en una indestorbada atenció al que és essencial, cosa que els possibilita una continuïtat total de la vida contemplativa (fins i tot durant el somni), en la qual alguns poden contemplar «les belleses de les virtuts i de les potències divines» (τὰ κάλλη τῶν θεῶν ἀρετῶν καὶ δυνάμεων) i, fins i tot, arribar a proclamar, en somnis, «les lloables doctrines de la filosofia sagrada (τὰ τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας ἀοίδιμα δόγματα)»:

[24] Les cases (αἱ οἰκίαι) dels qui s'han agrupat (τῶν συνεληλυθότων) són notablement senzilles (σφόδρα εὐτελεῖς). Asseguren una doble protecció indispensable: contra les cremades del sol (πρὸς τε τὸν ἀφ' ἡλίου φλογμὸν) i contra la gelor de l'aire (καὶ τὸν ἀπ' ἀέρος κρυμὸν). No estan juntes com a les ciutats, perquè la promiscuïtat destorba i resulta desagradable als qui anhelan la solitud (τοῖς ἐρημίαν ἐξηλωκόσι). Però les cases no estan gaire distanciades perquè estimen viure en comunitat (ἀσπάζονται κοινωνίαν) i desitgen poder-se ajudar mútuament (ἀλλήλοις ἐπιβοηθῶσιν) en cas d'incursió de pirates.

[25] A cada casa hi ha una peça sagrada (οἶκημα ἱερόν) anomenada santuari (σεμνεῖον) o ermita (μοναστήριον) on es retiren per realitzar els misteris de la vida religiosa (μονούμενοι τὰ τοῦ σερνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται). No hi introdueixen res: ni beguda, ni aliments, ni res d'aquelles coses necessàries per a la cura del cos, sinó simplement lleis (νόμους), oracles (λόγια) lliurats per boca dels profetes (διὰ προφητῶν), salms hímnics (ὕμνους) i tot allò que fa possible que la ciència (ἐπιστήμη) i la pietat (εὐσέβεια) creixin i atenyin la plenitud (συναύξοντα καὶ τελειοῦνται).

[26] Així la seva atenció està sempre centrada en Déu (ἀεὶ μὲν οὖν ἄληστον ἔχουσι τὴν τοῦ θεοῦ μνήμην), i per bé que només sigui en somni (ὄνειράτων), no veuen res més que les belleses de les virtuts i de les potències divines (τὰ κάλλη τῶν θεῶν ἀρετῶν καὶ δυνάμεων φαντασιοῦσθαι). Molts d'entre ells, quan no estan sacsejats pels somnis (ἐκλαλοῦσιν ἐν ὕπνοις), arriben a proclamar durant el seu son (ὄνειροπολούμενοι) les lloables doctrines de la filosofia sagrada (τὰ τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας ἀοίδιμα δόγματα).

L'expressió filoniana «filosofia sagrada» (ἱερὰ φιλοσοφία) segurament cal entendre-la referida a la manera de filosofar que té a veure amb l'aclariment del sentit dels continguts del Pentateuc. Sovint trobem, en Filó, que els grecs han copiat de Moisès (*Prob.* 57; *Aet.* 19; i *Mos.* 1 1-3). Raurell sosté —creiem que sòlidament— que és l'exegesi del Pentateuc allò que Filó entén per «filosofia sagrada».³⁵ Contràriament, Daumas³⁶ manté que l'expressió «filosofia sagrada» evoca el «discurs sagrat» dels pitagòrics perquè l'expressió té un to de «misteri» (en sentit grec), com, en un altre sentit, ho fa també

35. Vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 137, nota 46.

36. Vegeu François DAUMAS, *Philon d'Alexandrie*, p. 96, nota 2.

Conybeare,³⁷ que relliga l'expressió filoniana amb el fet que a Alexandria se celebraven anualment uns misteris jueus semblants als misteris que els pagans celebraven a Eleusis.

Poc més endavant, a *Contempl.* 28, trobem una altra expressió referida a la filosofia dels terapeutes de Maryut, després de parlar del *ritme de pregària* en una jornada completa a Maryut (*Contempl.* 27). Ens referim a l'expressió «filosofia tradicional» (τὴν πάτριον φιλοσοφίαν, a *Contempl.* 28). Els i les terapeutes, que pregaven dues vegades al dia, al matí i a la tarda,³⁸ dedicaven la jornada a l'«exercitació espiritual» (ἄσκησις, a *Contempl.* 28). Els exercicis que Filó esmenta a *Contempl.* 28 són els següents, tots duts a terme a l'interior de la seva cel·la:

Llegeixen les Santes Escripures (ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι) i es lliuren a la filosofia al·legòrica tradicional (φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν ἀλληγοροῦντες), perquè creuen que el sentit literal és símbol d'una realitat amagada, expressada veladament a través de les paraules (σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἐρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης).

Filó fa notar a continuació que disposen d'obres d'autors antics que precisament han deixat molts textos de caràcter al·legòric i per això els serveixen d'orientació: «els tenen com a referents i imiten la seva manera de veure» (καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι μιμῶνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον, a *Contempl.* 29). Sempre, doncs, hi ha una realitat més enllà de la lletra, però que no és perceptible amb la intel·ligència si no s'hi accedeix a través de la lletra. En això s'exercita la vida de contemplació, perquè en la mateixa lectura es percep que la realitat de sentit va més enllà de la realitat de la literalitat dels textos. Aquests exercicis diürns no són pròpiament la vida de contemplació («així no es limiten a la contemplació»: οὐ θεωροῦσι, a *Contempl.* 29), però l'encaminen. Són exercicis que fan de l'activitat diària un exercici per a la suprema perfecció que ha descrit a l'inici de *Contempl.* Entre els exercicis, Filó encara esmenta el fet que «componen himnes i cants de lloança a Déu» (ποιοῦσιν ἄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν θεόν, a *Contempl.* 29), escrivint-ne la música «segons metres i melodies variats, amb ritmes més solemnes» (διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν, ἃ ῥυθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράττουσι, a *Contempl.* 29), cosa que diu del caràcter elitista dels membres d'aquest grup de Maryut, que sabien música en un grau de perfecció prou remarcable.³⁹

37. Vegeu Fred C. CONYBEARE, *Philo about the Contemplative Life, or the Fourth Book of the Treatise concerning Virtues*, edició crítica de F. C. Conybeare, Oxford, Clarendon Press, 1895, p. 303-306.

38. La pregària es feia a la sortida del sol, per demanar un dia verament feliç (εὐημερίαν αἰτούμενοι τὴν ὄντως εὐημερίαν, a *Contempl.* 27), això és, ple de la llum que convé a la intel·ligència (φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπληροῦσθαι, a *Contempl.* 27), i a la posta del sol, perquè la seva ànima, calmada del rebombori dels sentits i dels objectes sensibles, closa en el seu consell i en el seu fòrum interior (ἐν τῷ ἑαυτῆς συνεδρίῳ καὶ βουλευτηρίῳ γενομένην, a *Contempl.* 27), segueixi les petges de la veritat (ἀλήθειαν ἱχνηλατεῖν, a *Contempl.* 27).

39. Alguns autors hi han vist lligams amb el pitagorisme (vegeu Frederic RAURELL (cur.), *Filó d'Alexandria...*, p. 143, nota 53). D'altres, hi han vist lligams amb els essenis de Qumran (vegeu François DAUMAS, *Philon d'Alexandrie*, p. 98, nota 3).

Tots aquests exercicis, que constitueixen bona part de l'activitat que es fa a l'interior de la cel·la individual, es fan en plena solitud i en una atmosfera de silenci total, i constitueixen el programa setmanal per als dies de cada dia, tots ells dedicats a l'«activitat filosòfica» (φιλοσοφοῦσιν, a *Contempl.* 30). Sis dies, doncs, de concentració (pregària-estudi-pregària) en l'essencial, des de la solitud i el silenci més profunds que fan possible aquella pregària matinal i nocturna i la vida d'estudi diürna. Al setè dia hi ha una reunió comunitària (εἰς κοινὸν σύλλογον, a *Contempl.* 30) en la qual, homes i dones, amb un capteniment decorós i un ordre pensadíssim, escolten el més ancià, el qual adreça als seus companys un discurs per a aliment de tots plegats (*Contempl.* 31):

Aleshores el més ancià (ὁ πρεσβύτατος) entre ells i que té un coneixement ple de les doctrines que professen (καὶ τῶν δογμάτων ἐμπειρότατος) es fa endavant i parla (διαλέγεται), amb l'esguard seriós, amb la veu reposada i amb un discurs reflexiu i savi (μετὰ λογισμοῦ καὶ φρονήσεως). No fa exhibició d'habilitat retòrica (οὐ δεινότητα λόγων), com els oradors o els sofistes d'ara (ὥσπερ οἱ ῥήτορες ἢ οἱ νῦν σοφισταὶ παρεπιδεικνύμενος), sinó que mostra un pensament curosament analitzat, resultat de les seves recerques, i és precisament això el que es percep en les seves explicacions (ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς νοήμασι διηρησθηκῶς καὶ διερμηνεύων ἀκρίβειαν). I això no queda només en l'exterioritat de l'orella, sinó que a través de l'oïda passa a l'ànima i hi roman fermament (δι' ἀκοῆς ἐπὶ ψυχὴν ἔρχεται καὶ βεβαίως ἐπιμένει).

A *Contempl.* 34-39, Filó ens parla de la *cura del cos* i de la seva relació amb l'ànima. A l'inici mateix, en el paràgraf 34, se'ns assenyala la virtut (ἀρετή) principal que cultiven els terapeutes: l'autocontrol (ἐγκράτεια, a *Contempl.* 34). L'autocontrol és per a ells el fonament (ὥσπερ τινὰ θεμέλιον, a *Contempl.* 34) en el qual edifiquen totes les altres virtuts de l'ànima (τῆς ψυχῆς τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς, a *Contempl.* 34). L'autocontrol els permet una disposició corporal i, alhora, una disposició de l'ànima de cara a l'activitat filosòfica i a la contemplació. El domini del cos i de l'ànima, inseparables, permet, a través de l'harmonia assolida entre l'exterior i l'interior, una concentració de l'esperit en tot allò que tingui a veure amb l'intel·lecte i amb el diví, amb l'ésser, amb l'u.

En aquest punt sobre la *cura del cos*, Filó afirma que la *filosofia*, per als terapeutes, és cosa a fer de dia perquè té a veure amb la llum, i el deler de llum és tan gran que, de dia, deixen l'aliment i les necessitats corporals, cosa de tenebres, i per això mateix s'alimenten a la nit. Llegim-ho a *Contempl.* 34:

[...] Cap d'ells no prendria aliment o beguda abans de pondre's el sol, perquè consideren que la filosofia només troba el seu lloc en la llum (τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς κρείουσιν εἶναι), però que les necessitats corporals només mereixen les tenebres (σκοτόους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας), per això assignen a la primera el dia i a les altres una petita part de la nit.

I, encara, afegeix a continuació, a *Contempl.* 35, sobre l'autocontrol en relació amb l'alimentació dels terapeutes:

[35] Alguns en els quals està fortament arrelat el desig de la ciència (πλείων ὁ πόθος ἐπιστήμης) s'obliden durant tres dies d'alimentar-se, altres experimenten tanta joia i plaer en el banquet de la saviesa (ὑπὸ σοφίας ἐστιώμενοι), fecunda i generosa animadora de llurs doctrines, que poden esperar dues vegades més de temps i estar-se quasi sis dies sense tocar l'aliment indispensable, perquè estan acostumats a viure de l'aire del temps, com, segons diu, fan les cigales, el cant de les quals alleugereix les necessitats.

Quan arriba el setè dia, «un dia molt sagrat i un dia de gran festa» (τὴν δὲ ἑβδόμην πανιερὸν τινα καὶ πανέορτον, a *Contempl.* 36), els terapeutes el celebren amb privilegis especials en relació amb l'alimentació, tanmateix amb molt autocontrol:

[36] En aquest dia [el setè dia] després de les cures de l'ànima (μετὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν), també tenen cura del cos (καὶ τὸ σῶμα) unguent-lo amb oli (λιπαίνουσιν), d'una manera semblant a com es permet que els animals es relaxin dels seus continus treballs. [37] La seva alimentació no té res de luxós, sinó que és pa ordinari (ἄρτον εὐτελή), amb sal com a condiment (καὶ ὄψον ἄλες); els més delicats el fan més mengívol amb hisop (ὑσσώπῳ) i la beguda és aigua de la font (πότον δὲ ὕδρω ναματιαίον). Calmen aquests amos que la natura ha establert sobre els mortals (φύσις ἐπέστησε τῷ θνητῷ), la fam i la set (πειναν τε καὶ δίψαν), sense donar-los res que els afalagui, sinó els aliments indispensables, sense els quals no hi ha vida (ὧν ἄνευ ζῆν οὐκ ἔστι). Mengen per no tenir fam i beuen per no tenir set (ἐσθίουσι μὲν ὥστε μὴ πεινῆν, πίνουσι δέ, ὥστε μὴ διψῆν), evitant la sacietat
 c o m
 un parany insidiós de l'ànima i del cos (ἐχθρόν τε καὶ ἐπιβούλον ψυχῆς τε καὶ σώματος).

A més de l'autocontrol corporal i de l'ànima a través de l'alimentació i de la beguda, Filó ens exposa com els terapeutes i les terapeutes exerciten l'autocontrol també en allò que els protegeix, és a dir, en el vestit i en l'habitatge (vegeu *Contempl.* 38).

Aquest autocontrol, finalment, abraça allò que fa de l'home quelcom presumptuós, falsejant-ne la pròpia imatge i l'ésser mateix. Ens referim a l'orgull. De la manera de comprendre l'orgull per part dels terapeutes, Filó n'ha deixat escrita una síntesi ben precisa, a *Contempl.* 39:

En general, lluiten per bandejar l'orgull (ἀσκούσιν ἀτυφίαν), sabent que l'orgull és l'inici de la il·lusió (τύφον μὲν τοῦ ψεύδους ἀρχήν) i l'absència de l'orgull el començament de la veritat (ἀτυφίαν δὲ ἀληθείας), i que aquests dos capteniments són com dues fonts (ἐκάτερον δὲ πηγῆς λόγον ἔχον): de la il·lusió deriven les diferents classes de mals (ῥέουσι γὰρ ἀπὸ μὲν τοῦ ψεύδους αἱ πολύτροποι τῶν κακῶν ιδεαί); de la veritat, la multitud de béns humans i divins (ἀπὸ δὲ τῆς ἀληθείας αἱ

περιουσία τῶν ἀγαθῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ θείων).

A la tercera part, Filó es dedica a fer una crítica duríssima als banquets dels pagans (*Contempl.* 40-63). Al començament d'aquesta part és prou explícit: «Vull parlar també de les seves reunions ordinàries i del desenvolupament joiós dels seus banquets contrastant-los amb els de l'altra gent (βούλομαι δὲ καὶ τὰς κοινὰς συνόδους αὐτῶν καὶ ἰλαρωτέρας ἐν συμποσίοις διαγωγὰς εἰπεῖν, ἀντιτάξας τὰ τῶν ἄλλων συνπόσια, a *Contempl.* 40).» En aquesta crítica que fa, hi inclou els banquets en els quals participà Sòcrates, els relatats per Xenofont, el de casa de Càl·lies, i el narrat per Plató, a casa d'Agató. En aquesta tercera part de *Contempl.*, no s'esmenta per a res la paraula filosofia (ni cap dels derivats), tot i que segurament calgui entendre-la present, ni que sigui per contrast, en aquesta part, com si es tractés de dir a través d'aquest silenci que aquells banquets pagans de cap manera no eren filosofia, que ni tan sols podien ésser anomenats filosofia. Dels banquets dels pagans, en critica tota la degradació moral (*Contempl.* 40-44), les borratxeres que s'hi donaven (*Contempl.* 45-47), l'italianisme d'alguns banquets, és a dir, la passió pel luxe i el confort, propis dels banquets italians (*Contempl.* 48-52), les disbauxes més vergonyoses per raó dels aliments sobreabundosos i les lllaminadures servides (*Contempl.* 53-56) i, com acabem de dir, fins i tot els banquets en els quals participà Sòcrates (*Contempl.* 57-63), en què no aplica el mètode de lectura al·legòric que amb tant de profit aplicava a la Torà.

A la darrera part, la quarta, en què Filó d'Alexandria es dedica a parlar dels banquets (συνπόσια, a *Contempl.* 64) dels terapeutes i de les terapeutes (*Contempl.* 64-89), es torna a parlar explícitament de *filosofia*. Dels banquets dels terapeutes i de les terapeutes, Filó en diu explícitament: «hi vull contraposar els banquets dels qui han consagrat la vida i les pròpies persones a la ciència i a la contemplació de la natura, segons les santíssimes prescripcions del profeta Moisès (ἀντιτάξω τῶν ἀνατεθεικῶτων τὸν ἴδιον βίον καὶ ἑαυτοὺς ἐπιστήμη καὶ θεωρίᾳ τῶν τῆς φύσεως πραγμάτων κατὰ τὰς τοῦ προφήτου Μωυσέως, a *Contempl.* 64).» El contrast amb els banquets dels pagans és prou evident (vegeu ἀντιτάξω, a *Contempl.* 64; vegeu també el que s'ha dit a *Contempl.* 40).

Els banquets dels terapeutes i de les terapeutes es fan cada set setmanes (*Contempl.* 65). I ho fan, tal com ens diu Filó d'Alexandria, no només perquè veneren el nombre set, sinó també perquè veneren el seu quadrat i perquè saben que és «el nombre de la puresa i de la virginitat perpètua» (ἀγὴν γὰρ καὶ ἀειπάρθενον αὐτήν, a *Contempl.* 65). Cada quaranta-nou anys de banquets, l'any cinquantes, celebren una festa molt gran. «Cinquanta és el més sant de tots els nombres, el més profundament arrelat a la natura: és format pel quadrat dels costats d'un triangle rectangle que és la font de la qual neix tot l'univers (ἐστὶν ἀρχὴ τῆς τῶν ὄλων γενέσεως)» (*Contempl.* 65).

En els banquets de cada set setmanes els terapeutes i les terapeutes van tots vestits solemnement, de blanc radiant (λευχειμονοῦντες φαίδροί, a *Contempl.* 66). Després de les pregàries rituals pertinents, es reclinen a la taula, començant pels més ancians. I ací Filó tracta l'ancianitat amb referència no a l'edat cronològica d'un

terapeuta, sinó a l'edat dedicada a la vida de contemplació, a la *vida filosòfica*. Llegim a *Contempl.* 67:

Per ancia (προεσβυτέρους), doncs, no entenem la gent d'edat i de cabells grisos (οὐ τοὺς πολυτετεῖς καὶ πολιοὺς νομίζουσιν), que hagin abraçat tardanament aquest gènere de llei de vida (ἐὰν ὀψὲ τῆς προαιρέσεως ἐρασθῶσιν), sinó aquells que des de la seva joventut han crescut i madurat en la filosofia contemplativa (ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐνηβήσαντας καὶ ἐνακμάσαντας τῷ θεωρητικῷ μέρει φιλοσοφίας), la més noble i la més divina (ὁ δὴ κάλλιστον καὶ θειότατον ἐστὶ) (*Contempl.* 67).

Poc més endavant, a *Contempl.* 69, quan es parla dels serveis a taula que hi ha per als comensals en els banquetes dels terapeutes i de les terapeutes —que s'asseuen separats, els uns a la dreta, les altres a l'esquerra (*Contempl.* 69)—, Filó ens fa notar la senzillesa d'aquests serveis, sobretot del servei per a la reclinació a la taula. Efectivament, Filó ens anomena una senzilla catifa de joncs (στιβάδες). I l'explicació que fa dels motius, a *Contempl.* 69, és aquesta:

Ningú no hi porta cap manta (στρωμνάς), perquè per més simple que fos seria massa confortable perquè homes ben nascuts (εὐγενέσι), educats (ἀστείοις) i exercitant-se en la filosofia (καὶ φιλοσοφίας ἀσκηταῖς) en fessin ús (εὐτρεπίσθαι); hi ha simples catifes de fullatge (στιβάδες) recobertes de papirs molt senzills del país; un lleuger recolzador s'aixeca a nivell del colze per a poder-hi descansar. Atenuen la duresa espartana, però cultiven sempre i arreu la disposició a l'adaptació que és pròpia dels homes lliures (ἀεὶ δὲ καὶ πανταχοῦ τὴν ἐλευθέριον εὐκολίαν ἐπιτηδεύουσιν) i refusen enèrgicament les seduccions del plaer (ἀνὰ κράτος τοῖς ἡδονῆς φίλοις ἀπεχθόμενοι).

Després d'exposar-nos tot allò referent als banquetes dels terapeutes i de les terapeutes, que eren d'una senzillesa i d'una sobrietat extraordinàries, tant en el menjar i en el beure com en tots els elements del cerimonial (en el comentari de l'Escritura fet pel president, amb una clara interpretació al·legòrica, en els cants d'himnes que precedeixen l'àpat, en l'àpat mateix i en tota la litúrgia de la vetlla sagrada que s'esdevé havent sopat), després de la pregària final del banquet i després d'haver cantat himnes en un cor mixt, cada terapeuta reprèn la seva activitat contemplativa, la filosofia acostumada i familiar. Filó exposa el final del banquet, a *Contempl.* 89, d'aquesta manera:

Així continuen fins al matí embriagats d'aquesta bella embriaguesa (τὴν καλὴν ταυτὴν μέθην), sense pesantor de cap ni de parpelles, sinó més deixondits que en començar el banquet. Aleshores tomben el cap i tot el cos vers l'Orient i, quan veuen que s'aixeca el sol, alcen les mans al cel demanant una jornada feliç (εὐήμερίαν), el coneixement de la veritat (ἀλήθειαν ἐπεύχονται) i la clarividència de judici (ὄξυωπίαν λογισμοῦ). Després de les pregàries, cadascú marxa al seu santuari privat per continuar practicant i cultivant la filosofia que els és familiar (πάλιν τὴν συνήθη φιλοσοφίαν ἐμπορευσόμενοι καὶ γεωργήσιντες).

No podem deixar de banda la *conclusió* de l'obra que ens ocupa (*Contempl.* 90), en la qual, si bé no hi surt el terme *filosofia* (o derivats), és ben clar que, en aquesta síntesi sobre el que són els terapeutes, la vida filosòfica s'hi dona per sobreentesa. Llegim el text conclusiu final, on Filó remarca tot allò que és essencial dels terapeutes i ens indica cap on mena la vida filosòfica que duen. La fita de la vida contemplativa és un do, el do més excel·lent de tots els dons, el de «l'amistat de Déu», que és, alhora, plenitud de la felicitat:

Fins aquí, doncs, tot allò que es refereix als terapeutes, que han optat apassionadament per la contemplació de la natura i del que ella pot ensenyar (περὶ τοσαῦτα θεωροῦσαν ἀσπασαμένων φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ), que només viuen per a l'ànima (καὶ ψυχῇ βιωσάντων), que són ciutadans del cel i de l'univers (οὐρανοῦ μὲν καὶ κόσμου πολιτῶν), units al Pare i Creador de totes les coses (τῷ δὲ πατρὶ καὶ ποιητῇ τῶν ὄλων γνησίως συσταθέντων), per mitjà de la llur virtut (ὑπ' ἄρετῆς) que els ha proporcionat el do més excel·lent per a un home bo (αὐτοῖς προὔξενησεν οἰκειότατον γέρας καλοκάγαθίας): l'amistat de Déu (θεοῦ φιλίαν), un do millor que qualsevol altra fortuna (πάσης ἄμεινον εὐτυχίας) i que porta a la plenitud de la vera felicitat (ἐπ' αὐτὴν ἀκρότητα φθάνον εὐδαιμονίας).

* * *

Encara que Filó d'Alexandria no ens hagi exposat pròpiament i de manera ordenada els continguts de la filosofia del grup de terapeutes de Maryut, ni dels terapeutes considerats en general, el que sí que ens ha transmès a *Contempl.* és el testimoni de la seva relació amb aquella comunitat de Maryut, en la qual homes i dones s'exercitaven en una vida virtuosa dedicada a l'estudi, a la pregària i a la contemplació. La relació de Filó amb la comunitat de Maryut, hagi estat la que hagi estat, és una relació excepcional i de tal manera singular que ell mateix ha volgut deixar-ne constància escrita segurament com a mostra d'agraïment d'una vida tan intensament viscuda i de les seves estades en aquells indrets de Maryut.

La vida dels i de les terapeutes (sobretot, dels del grup de Maryut) era una vida d'ascesi constant, tant individualment com comunitàriament; una vida, doncs, de perfeccionament de l'ànima (cura de l'ànima) i de domini del propi cos. L'ordre guiava la seva vida i la dispersió era bandejada de tota la seva activitat. Hem repetit sovint al llarg d'aquesta comunicació que portaven una vida guiada per la seva disposició a concentrar-se en allò que és essencial, això és, a viure contemplativament la natura i els seus ensenyaments, i viure també la seva relació amb l'ésser, servint-lo en la pregària i la contemplació.

La vida de recolliment a les estances individuals es fixa en l'estudi de textos bíblics i d'autors reconeguts com a font de nodriment. La lectura és feta exercitant-se en un mètode, el mètode al·legòric que cerca el sentit dels textos més enllà de la seva literalitat, com hem vist. Aquesta és una manera de comprendre no només els textos, sinó la vida mateixa: també la naturalesa cal llegir-la amb aquesta disposició

al·legòrica per tal de poder-ne atènyer els ensenyaments. També les realitats divines i la realitat divina cal veure-les enllà de les categories lingüístiques que tan sols n'orienten la presència.

El temps és comprès en el seu caràcter essencial: fan del temps experiència d'eternitat, de no-temps. Per això, la vida quotidiana està marcada per un ritme repetitiu d'actes que fan del temps quelcom etern. La contemplació suposa precisament una comprensió del temps i una experiència del temps que depassi el mateix temps: viuen en el temps una vida d'eternitat. En el viure de cada dia es guien pel sol. Tenen un calendari guiat per la llum del sol, cosa que és altament significativa per a aquells homes i dones de la comunitat de Maryut. En la llum hi ha la veritat i la vida plena.

La *filosofia* de la comunitat dels i de les terapeutes és això: un estil de vida guiat per tot això que acabem de subratllar de la vida contemplativa de Maryut, una vida dedicada plenament a la contemplació de la natura i de l'ésser, cercant, com a fita, l'amistat del mateix ésser, això és, una vida de comunió intensa *amb* l'ésser i de coparticipació *en* la vida divina d'aquest ésser. Una vida exercitada metòdicament en una ascesi que possibilités la contemplació i, per tant, que fes possible una vida viscuda amb tota la intensitat possible, de tal manera que el viure humà se centrés en el viure la vida en tots els seus moments, dissipats per la mateixa contemplació que aplegava el temps en un continu d'atemporalitat.

Tanmateix, tot i aquest relleu que la *vida filosòfica* té en el grup de Maryut, aquesta és una comunitat pròpiament *religiosa*, una comunitat més aviat dedicada al culte. El seu mateix nom de *terapeutes* així ho indica, tal com Filó mateix fa notar en donar-nos-en l'etimologia (*Contempl.* 2). La lectura de *Contempl.* porta el lector a sentir-se immers en una atmosfera profundament religiosa.

Els estudis de Steve Mason⁴⁰ i, anteriorment, d'Arthur D. Nock⁴¹ —estudis que té en compte la professora Joan E. Taylor—⁴² mostren com allò que avui entenem per *religió* (en el sentit de *moviment religiós*) no tenia un terme específic ni en la llengua llatina ni en la llengua grega. Els termes llatins (*cultus, pietas*) i els grecs (ὄσια, εὐσεβεία, ὁσιότης) no corresponen al nostre concepte de *religió* (moviment religiós), sinó que en llatí el terme *religio* més aviat cobreix l'àmbit semàntic del *culte* i la *pietas*. En canvi, el terme *philosophia*, l'amor a la saviesa, suposava un cert *estil de vida* i una *conversió* a un conjunt de principis ètics i filosòfics. D'aquí que el judaisme en general i, en particular, el moviment contemplatiu dels i de les terapeutes (i, més en concret, el de Maryut) sigui comprès com a *filosofia*. Especialment a Alexandria, segons Joan E. Tay-

40. Steve N. MASON, «*Philosophiai: Graeco-Roman, Judean and Christian*», a John S. KLOPPENBORG i Steven G. WILSON (ed.), *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*, Londres i Nova York, Routledge, 1996, p. 31-58.

41. Arthur D. NOCK, *Conversion: The Old and New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Oxford, Oxford University Press, 1933.

42. Joan E. TAYLOR, *Jewish Women...*, p. 105-125.

43. Joan E. TAYLOR, *Jewish Women...*, p. 123.

44. Joan E. TAYLOR, *Jewish Women...*, p. 125.

lor, «where Judaism was understood as *philosophia*.»⁴³ De tota manera, també la professora Taylor reconeix que «however, Philo saw this group as following a particular school of thought within the milieu of the true *philosophia*, Judaism.»⁴⁴

La particularitat del pensament d'aquesta comunitat cúllica de Maryut la fa ser una comunitat que té la *filosofia*, el seu desig de saber i el seu amor a la veritat com una *passió* (πρὸς φιλοσοφίας ὀρμαίς, a *Contempl.* 16) que li ordena la vida quotidiana en una exercitació constant de la vida virtuosa i la vida d'unitat amb l'ésser. La seva comprensió de l'espai i del temps, de la divinitat i de la naturalesa, de l'ésser humà, del masculí i del femení, del sentit de la lectura i dels textos, de l'alimentació i del vestir, de la importància de la cura de l'ànima, etc. fa d'aquests moviments comunitats de vida compartida que donen a la *manera de viure* una importància extraordinària per a suportar la vida en cada present.

Tal com hem vist en aquell extens text que hem citat de Pierre Hadot, en l'antiguitat la *filosofia*, més que una construcció sistemàtica i abstracta per explicar l'univers o més que un discurs sobre el llenguatge, era una manera de viure derivada d'una opció existencial feta per endavant de viure d'una manera nova, conjuntament amb altres (és a dir, comunitàriament o amb amics), que suposava un canvi radical de vida, una conversió de tot el seu ésser. I això implicava una determinada visió del món que el discurs filosòfic de cada grup hauria d'aclarir i justificar racionalment.

Filó d'Alexandria ens ha deixat el text del *De vita contemplativa*, un text on no es recullen textos del grup de Maryut, però que sí que ens dona a entendre a bastament el caràcter religiós i filosòfic d'aquell grup d'homes i de dones que, dedicats a la vida contemplativa en aquells espais de silenci i solitud, orientaren no només la seva vida sinó la de tants homes i tantes dones que, sabent del seu viure, en volgueren imitar la vida.